

Estimation of the historical values of Ilidža Spa Park for the purpose of protecting and conserving the park heritage

Procjena historijskih vrijednosti Banjskog parka Ilidža u svrhu zaštite i očuvanja parkovske baštine

Dino Hadžidervišagić^{1,*}, Neđad Bašić¹

¹ Šumarski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Zagrebačka 20, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

ABSTRACT

Spa Park Ilidža has managed to preserve part of the originality of the spa and recreational center with striking features of the Austro-Hungarian and socialist social order. In our country, there was no significant research related to the valorization of the park heritage. The conducted valorization included the evaluation of three segments: historical values, natural and ecological values, as well as potential dangers for their damage, which is based on extensive evaluation tables. Based on the analysis of the historical values of green areas, the park facilities within the Ilidža Spa Park were valued with a total of 59 points. The obtained results determined that this green area belongs to the category of areas that are close to deterioration and with sufficiently preserved values (41–60 points), which means that it has recognizable elements and structure, as well as the entire composition, and as such is subject to the implementation of activities for its full revalorization.

Key words: *historical value, valorization, park heritage, restoration, spa park, Ilidža*

INTRODUCTION – Uvod

U doživljaju jednog grada, jednog prostora ili jednog vremena, postoje neke kvalitete i specifičnosti koje se poistovjećuju sa sredinom, koje postaju prepoznatljiv znak, gotovo simbol mjesta (Obad Šćitaroci 1988). Upravo Banjski park Ilidža kod Sarajeva predstavlja jedan takav simbol. Svjedočanstvo je burne i dinamične prošlosti ovih prostora na kojima su se prelamala različita društveno-ekonomska i politička uređenja i interesi. Njegove konceptijske i stilske karakteristike su se mijenjale kroz vrijeme od osmanskog (1463–1878) i austrougarskog (1878–1918) perioda, za-

tim perioda između dva svjetska rata (1918–1945), perioda socijalističkog realizma (1945–1992) i na kraju od vremena posljednjih ratnih devastacija (1992–1995) do današnjih dana (Hadžidervišagić 2014). Iako je Banjski park Ilidža prolazio kroz turbulentna vremena, uspio je sačuvati dio izvornosti banjsko-rekreativnog centra sa upečatljivim obilježjima austrougarskog i socijalističkog društvenog uređenja.

Počeci nastanka današnjeg Parka se mogu dovesti u vezu sa značajnijim formiranjem javnih parkova i intenzivnijim razvojem gradskih zelenih površina u Bosni i

* Corresponding author: prof. dr. Dino Hadžidervišagić, d.hadzidervisagic@sfsa.unsa.ba

Hercegovini, koje prema Milinoviću (1999) započinju po austrougarskom dolasku i preuzimanju vlasti 1878. godine. Tada su, pod utjecajem arhitekture i urbanizma srednje Europe, formirane prve savremene javne zelene površine. Stoga ovaj period je od posebnog značaja za formiranje i izgradnju mnogih vrtno-arhitektonskih i građevinskih objekata u Banjskom parku Ilidža prema projektu kojeg su uradili Ćiril Iveković i Matija Ribarić 1892. godine (Kellner 1895). Period poslije Drugog svjetskog rata predstavlja novu fazu njegovog razvoja, uređivanja i obnove. Prema projektu pejzažnog arhitekta Smiljana Klaića, došlo je do izmjene prvobitnog plana na osnovu novog idejnog rješenja (Kulenović 1960). Nažalost, poslije zadnjih ratnih devastacija Park još uvijek nije u potpunosti obnovljen. Vrednovanje bioloških i estetskih determinanti u sklopu rekonstrukcije Banjskog parka (Ljujić-Mijatović i Avdić 2002) predstavlja sporadičan primjer obnove parkovskog prostora Banje Ilidža koji nije realiziran.

Javnosti su do sada uglavnom prezentirani svi veliki europski parkovi, a veličina vrta ili parka nije bitna za njegovu kvalitetu. U posljednjih nekoliko godina, upravo manji i manje poznati parkovi su predmet interesovanja europskih istraživača (Obad Šćitaroci 1992).

U našoj zemlji nije bilo značajnijih istraživanja vezanih za valorizaciju parkovske baštine. Nedostatak jedinstvenih pravila za valorizaciju i načine zaštite parkovske baštine otežava savremeni urbanistički pristup u pravilnijoj organizaciji prostora i zadovoljenja potreba ljudi. U tom smislu, od posebnog interesa je očuvanje parkovske baštine kao kulturno-historijskog naslijeđa, kako za potrebe lokalnog stanovništva, tako i šire zajednice. Banjski park Ilidža kod Sarajeva, kao jedan od najstarijih parkova u Bosni i Hercegovini, zaslužuje posebnu pažnju naučne i šire javnosti (Hadžidervišagić 2018). Odlukom Skupštine Kantona Sarajevo iz 2006. godine, u sklopu zakonske zaštite Vrela Bosne, Banjski park Ilidža je svrstan u drugu zaštićenu zonu III kategorije zaštićenog područja Spomenika prirode.

Neophodnost potpunije valorizacije i zaštite ovog kulturno-historijskog naslijeđa u skladu sa europskim standardima je neupitna. Nažalost, od vremena nastanka Parka do danas, ovaj jedinstveni i jedan od najstarijih objekata parkovske baštine u Bosni i Hercegovini je izložen permanentnim promjenama koje mogu ugroziti njegov historijski kapacitet parkovskog naslijeđa.

Stoga očuvanje Banjskog parka Ilidža kod Sarajeva ima posebno mjesto u zaštiti identiteta prostora, očuvanju njegove matrice izvornosti i potencijala za revalorizaciju postojećeg stanja.

OBSERVED AREA AND GOAL OF RESEARCH – Područje i cilj istraživanja

Banjski park Ilidža kod Sarajeva se nalazi na području općine Ilidža, unutar turističko-lječilišnog kompleksa (slika 1). Smješten je na lijevoj obali rijeke Željeznice sa ukupnom površinom oko 16,5 ha i nadmorskom visinom između 499 i 508 metara. Sa sjeverne, istočne i južne strane Park je ograničen Hrasničkom cestom, dok sjeverozapadnu granicu čini Banjska ulica i staza uz rimske iskopine koja ide sve do Velike aleje kod fijakerskog stajališta na zapadu. Sa jugozapadne strane granicu Parka čini ulica IV viteške brigade. Unutar Banjskog parka počinje i Velika aleja kojom je Park povezan sa Vrelom Bosne, smještenim jugozapadno, u podnožju planine Igman.

Slika 1. Ortofoto snimak Banjskog parka Ilidža (izvor: Google Earth, 2017)

Figure 1. Orthophoto image of Spa Park Ilidža (source: Google Earth, 2017)

Cilj rada je valorizacija očuvanosti historijskih vrijednosti zelenih sadržaja Banjskog parka Ilidža, a u svrhu skretanja pažnje na važnost unapređenja održivog upravljanja, obnove i zaštite parkovskog naslijeđa na području Bosne i Hercegovine.

MATERIAL AND METHODS – Materijal i metode

Analiza i valorizacija vrijednosti historijskih parkova predstavlja složen proces koji obuhvata analizu većeg broja parametara (Walerzak 2014). Park kao kulturno-historijski spomenik i prirodno dobro, je izložen različitim promjenama koje se dešavaju kontinuirano od vremena nastanka do danas. Osnovni preduslov za svaku obnovu i zaštitu predstavlja valorizacija postojećeg stanja. U tu svrhu se primjenjuju različite metode valorizacije, tako da ne postoji jedinstven model procjene njihove vrijednosti (Szilágyi 2001; Halbrook, 2005; Ipekoglu 2006; Gogolin i

Arszyńska 2012; Mitkowska 2012; Walerzak i dr. 2015), stoga su i različita iskustva u primjeni i evaluaciji karaktera i elemenata bitnih za valorizaciju. Prema Mitkowskoj (2012) cilj vrednovanja vrtova predstavlja objektivna procjena tih površina koja bi trebala pomoći u formuliranju optimalnih preporuka za očuvanje određenog posjeda. Dalje navodi da je često potrebno formulirati originalnu metodu koja odgovara karakterističnim motivima i elementima historijske kompozicije. Ipekoğlu (2006) predlaže metodu za fazu arhitektonske procjene koja je bitna prije odluke o očuvanju i zaštiti. Predložena metoda se bazira na sistemu gradacije i ocjenjivanja arhitektonskih karakteristika tradicionalnih građevina historijskih mjesta. Navedene metode su opisne što predstavlja nedostatak, jer se podaci teško mogu porediti i ne daju mjerljive rezultate. Poljski autori su pokušali razviti jednostavnu i lako prihvatljivu evaluacionu tabelu procjene vrijednosti pokretnih spomenika (Gogolin i Arsyńska 2012). Potvrdili su da je korištenjem brojčane skale u procjeni stanja očuvanosti valoriziranih elemenata, istovremeno omogućeno formuliranje smjernica koje ukazuju prioritete poslova održavanja i obnove.

Najpogodniju metodu valorizacije uređenja historijskih zelenih prostora (vrtova i parkova), baziranu na brojčanim podacima, predložio je Walerzak (2014). Navedena metoda obuhvata valorizaciju 3 segmenta: historijske vrijednosti, prirodne i ekološke vrijednosti, kao i potencijalne opasnosti za njihovo narušavanje, a koja se temelji na opsežnim evaluacionim tabelama sa specifičnim brojčanim prikazima. Predložena metoda je vrlo slična sa višekriterijskom metodom LCA i sa ICOMOS-ovom HIA metodom.

Predložena tabela je djelimično izmijenjena i prilagođena (stambena arhitektura i arhitektura pomoćnih objekata i spomenika) za potrebe ovih istraživanja. Metodom je obuhvaćena valorizacija 3 segmenta:

- historijske vrijednosti (stepen očuvanosti historijskih elemenata prostornog uređenja, vrijednost historijskog prostornog rasporeda i kulturne vrijednosti od potencijalne važnosti za turizam),
- prirodne i ekološke vrijednosti (prirodni i ekološki značaj – jedinstvene vrste drveća i grmlja, stabla prirodni spomenici, zbijenost stabala, zdravstveno stanje i ekološke vrijednosti), i
- potencijalne opasnosti i njihov utjecaj (poljoprivreda, industrija, transport, urbanizacija i uništavanje).

Ukupna historijska vrijednost zelene površine (UV) je računata po obrascu:

$$U_v = 3A + 3B - 3C$$

gdje su: 3A – historijske vrijednosti (pojedini kriteriji su modificirani i prilagođeni potrebama ovog istraživanja), 3B – prirodne i ekološke vrijednosti i 3C – opasnosti.

Prema evaluacionoj tabeli je izvršeno vrednovanje pojedinih kriterija. Prema datom obrascu je utvrđena ukupna historijska vrijednost zelene površine valorizirana prema ponuđenoj klasifikaciji (Walerzak i dr. 2015):

- 0–20 bodova – zelena površina vrlo uništenih vrijednosti:
 - vrlo ili potpuno uništen vrt ili park;
 - odsustvo ili fragmentarnost, pojedinačni elementi kompozicije;
 - preporučene aktivnosti – očuvanje dokumentacijom.
- 21–40 bodova – zelena površina uništenih vrijednosti:
 - vrlo uništen vrt ili park;
 - prepoznatljivi fragmentarni elementi kompozicije;
 - preporučene aktivnosti – trenutna, puna revalorizacija.
- 41–60 bodova – zelena površina blizu propadanja, sa očuvanim vrijednostima:
 - vrt ili park u dovoljnom stanju očuvanosti;
 - prepoznatljivi elementi strukture i prepoznatljiva cijela kompozicija;
 - preporučene aktivnosti – revalorizacija.
- 61–80 bodova – zelena površina sa očuvanim vrijednostima:
 - dobro očuvan vrt ili park;
 - prepoznatljiva kompozicija;
 - preporučene aktivnosti – konzervacija i djelomična revalorizacija.
- 81–100 bodova – zelena površina sa vrlo visoko očuvanim vrijednostima:
 - vrlo dobro očuvan vrt ili park;
 - savršeno prepoznatljiva kompozicija;
 - preporučene aktivnosti – preventivna konzervacija.

RESULTS AND DISCUSSION –

Rezultati i diskusija

Banjski park Ilidža ne može se posmatrati samo kao parkovski prostor, već i kao jedinstvena i nedjeljiva parkovsko-urbanističko-arhitektonska cjelina. On predstavlja javni gradski park, park lječilišnog mjesta (banje), gradsko šetalište i park hotela, sve na ukupnoj površini od 16,5 ha. Ova višeznačnost ga izdvaja od mnogih sarajevskih i ostalih parkova u BiH, te ga čini posebnim i jedinstvenim, gotovo neponovljivim.

Banjski park Ilidža su posjećivale brojne poznate ličnosti krajem 19. i početkom 20. vijeka (princ Rudolf sa suprugom, grofa Tisa, ban grof Khuen Hedervary, nadvojvoda Albrecht, car Franjo Josip, prijestolonasljednik Franz Ferdinand sa suprugom Sofijom Chotek, ministar finansija Benjamin von Kállay sa suprugom groficom Vilmom Bethlen, baron Burian, putopisci Rudolf barun Maldini Wildenhainski i Henrik Renner, slikari i ilustratori Ewald Arndt-Čeplin, Leo Arndt, Vaclav Leo Anderle i mnogi drugi). Postao je turistički zanimljivo mjesto pa je često fotografiran za publikacije i razglednice. Kasnije je bio i izložbeni prostor radova umjetnika i kipara, kao i za izložbe cvijeća. Park zrači kulturno-historijskim značenjem, samo ga treba oživjeti i pojačati izbljedjele crte.

Tokom skoro 130 godina postojanja, unutar Banjskog parka Ilidža su nestale brojne biljne vrste, posebno one slabije otporne na biljne bolesti i mehanička oštećenja, kao i one kratkog vijeka. Usprkos svemu još se i danas u Parku nalaze brojni stari izvorni taksoni drveća posađeni tokom austrougarskog perioda koji Parku daju dojam starosti i dendrološke vrijednosti, što sa druge strane omogućuje razna biološka i dendrološka naučna istraživanja. Neke od starih vrsta drveća kao što su: hrast lužnjak, močvarni taksodij, lipe, platani i javorovi daju brojno sjeme pa se mogu koristiti i u proizvodne svrhe, što se rijetko čini.

Ovakav polivalentni parkovski prostor je imao tokom historije i važno ekonomsko značenje. Turistička aktivnost je bila na visokom nivou još krajem 19. vijeka, što je donosilo zaradu, ali i omogućavalo održavanje Parka. Ovo se može unaprijediti potpunom revitalizacijom južnog dijela Parka čime bi se mogao osigurati novac za svakodnevno održavanje.

Provedenom analizom historijskih vrijednosti zelenih površina, prema ponuđenoj kategorizaciji Walerzak i dr. (2015), parkovski sadržaji u okviru Banjskog parka Ilidža valorizovani su sa ukupno 59 bodova (tabela 1). Dobivenim rezultatima utvrđeno je da ova zelena površina ulazi u kategoriju površina koje su blizu propadanja i sa do-

voljno očuvanim vrijednostima (41–60 bodova), što znači da ima prepoznatljive elemente i strukturu, kao i cijelu kompoziciju, te je kao takva podložna provođenju aktivnosti na njenoj revalorizaciji. Međutim, visoke evaluacijske vrijednosti ukazuju da se u klasifikacijskoj skali približava sljedećoj kategoriji u koju se svrstavaju zelene površine sa očuvanim vrijednostima (61–80 bodova). Stoga dobiveni rezultati su dobra osnova za planiranje i provođenje daljnjih koraka u cilju revalorizacije postojećeg stanja. Savin (2015) navodi da se provođenjem valorizacije vrtova i parkova omogućava njihovo izdvajanje u područja najviših vrijednosti, koje treba dugoročno zaštititi od svih promjena, odnosno čuvati za buduće generacije.

U odnosu na kriterij *Stepen očuvanosti historijskih elemenata prostornog uređenja* Banjskog parka Ilidža najslabije su ocijenjeni elementi vodenog sistema (fontana novijeg datuma i replike dvije česme) i oblik terena (ravan sa prisustvom jednog brežuljka) kojima je dodijeljena ocjena 1. Unutar kriterija *Vrijednost historijskog prostornog rasporeda* najnižu ocjenu 1 ima vrijednost objekata vrtne arhitekture i mobilijara. U tom smislu, dostupna arhivsko-dokumentaciona građa predstavlja izuzetnu vrijednost u nastojanju da se obnovi historijska matrica i sadržajni elementi, kao što su: stare parkovske staze, paviljoni, parkovski mobilijar, cvjetne dekoracije, ornament i drugi elementi (Ljujić–Mijatović i Avdić 2002; Hadžidervišagić 2018; Hadžidervišagić i Krstić 2019; Hadžidervišagić i Avdić 2020).

U drugom dijelu vezanom za kriterij *Prirodni i ekološki značaj* najslabije ocjene su dodijeljene stablima koja su prirodni spomenici, kao i općem zdravstvenom stanju drveća (posebno historijskog drveća) koji su ocijenjeni ocjenom 2. Loše ocijenjeni kriteriji predstavljaju slabosti i nedostatke Banjskog parka Ilidža što smanjuje njegovu ukupnu historijsku vrijednost. Navedene kriterije treba poboljšati i unaprijediti u svrhu povećanja historijske vrijednosti Parka. Poduzimanjem odgovarajućih koraka u zaštiti starih orijaških stabala i provođenjem detaljnijih sanitarno-zdravstvenih mjera u zaštiti biljnog fonda, može se pospješiti revalorizacijski kapacitet, a samim time i historijska vrijednost ovog specifičnog parkovskog naslijeđa (Bašić i dr. 2019; Hadžidervišagić i Krstić 2020; Hadžidervišagić i Čabaravdić 2021).

Analizom segmenta *Opasnosti i njihov utjecaj* koji su u u direktnoj korelaciji sa umanjem historijskih vrijednosti Banjskog parka Ilidža, kao najveća opasnost je naznačena urbanizacija i nekontrolirano širenje razvojnih područja, posebno u blizini Parka, kao i uništavanje, tj. destruktivne aktivnosti posjetilaca kojima su dodijeljene ocjene 2. Navedene kriterije treba djelomično ili potpu-

Tabela 1. Evaluaciona tabela za procjenu historijskih vrijednosti Banjskog parka Ilidža

Table 1. Evaluation table for estimation of historical values of Spa Park Ilidža

1. ANALIZA I VALORIZACIJA HISTORIJSKIH VRIJEDNOSTI U HISTORIJSKI UREĐENIM ZELENIM POVRŠINAMA		2. NAZIV ZELENE POVRŠINE (grad): ILIDŽA
Vrsta uređenja zelene površine: park, vrt, aleja, groblje, prateća zelena površina		Lokacija: ILIDŽA
Vrsta parka/vrta: samostanski, oko dvorca, memorijalni, oko vile, banjski, gradski		Opština: ILIDŽA
Stilski oblik: geometrijski, geometrijski i pejzažni, pejzažni		Kanton: SARAJEVO
Vrijeme izgradnje: kraj 19. vijeka	Veličina: 16,5 ha	Država: BiH

KRITERIJ - I _A loše	0	I	2	3	4	Opažanja (opis karakteristika)	
	loše	osrednje	zadovolj.	dobro	vrlo dobro		
I. Stepen očuvanosti historijskih elemenata prostornog uređenja							
3A. Historijske vrijednosti	1. Kompozicione osi (vidljivost i odnos sa arhitekturom)				X		vidljiva glavna os
	2. Sistem saobraćajnica			X			
	3. Historijska stabla					X	
	4. Formalan raspored biljaka (aleje, drvoredi, šumarci, parteri, cvjetni pokrivači)				X		Velika aleja, cvjetne gredice
	5. Prirodan raspored biljaka (soliterno drveće, grupe, masivi, interijeri, cvjetnjaci)					X	grupe stabala, soliterna stabla
	6. Elementi vodenog sistema (bare, jezera, rijeke, potoci, bazeni, fontane, kanali)		X				2 replike česmi, fontana novijeg datuma
	7. Elementi oblika terena (terase, odroni, klanci, humke, brežuljci, nasipi)		X				postoji brežuljak
	8. Stambena arhitektura					X	5 hotela
	9. Vrtne arhitektura i mobilijar			X			replike starih klupa
	10. Arhitektura pomoćnih objekata i spomenika			X			sumporno vrelo, vodotoranj, spomenik borcima NOR-a
	11. Slikovite veze i otvorenost			X			
KRITERIJ - II _A i III _A	0	I	2	3	4	5	Opažanja (opis karakteristika)
	nema	minimal.	Prosječna	visoka	vrlo visoka	jedinstv.	
II. Vrijednost historijskog prostornog rasporeda							
	1. Homogenost stila kompozicije ukupnog uređenja ili dobra prepoznatljivost svih historijskih stilova				X		geometrijski i pejzažni stil
	2. Historijska vrijednost kompozicionog uređenja (starost)		X				19. i 20. vijek
	3. Vrijednost objekata stambene arhitekture (starost)			X			

	4. Vrijednost objekata vrtne arhitekture i mobilijara (starost)		X					20. vijek
	5. Vrijednost arhitekture pomoćnih objekata i spomenika (starost)					X		19. vijek, obnova
	6. Vrijednosti zelene površine u pejzažu (ljepota)					X		
	7. Reprezentativnost na regionalnom ili državnom nivou (jedinственost)			X				kompozicija parka
	III. Kulturne vrijednosti od potencijalne važnosti za turizam							
	1. Odnosi između uređenja zelene površine i drugih historijskih elemenata, događaja ili historijskih ličnosti					X		rimske iskopine, Franjo Josip, Franz Ferdinand
UKUPNA HISTORIJSKA VRIJEDNOST							49	

3B. Prirodne i ekološke vrijednosti	KRITERIJ - I _B	0	1	2	3	4	5	Opažanja (opis karakteristika)
		nema	minimal.	Prosječna	visoka	vrlo visoka	jedinств.	
I. Prirodni i ekološki značaj								
	1. Jedinственe (rijetke) vrste drveća i grmlja				X			hrast lužnjak, taksodij, ginko
	2. Stabla koja su prirodni spomenici			X				hrast lužnjak, taksodij
	3. Zbijenost stabala (uključujući i samonikla stabla)					X		
	4. Opšte zdravstveno stanje drveća (posebno historijskog drveća)			X				
	5. Ekološke vrijednosti					X		
UKUPNE PRIRODNE I EKOLOŠKE VRIJEDNOSTI							15	

3C. Opasnosti	KRITERIJ - I _C	0	-1	-2	-3	-4	-5	Opažanja (opis karakteristika)
		nema	niska	srednja	visoka	vrlo visoka	ekstrem.	
I. Opasnosti i njihov utjecaj								
	1. Poljoprivreda (onečišćenje površinske vode, pesticidi)	X						
	2. Industrija (prisustvo i utjecaj na bližu i dalju okolinu)	X						
	3. Transport (prisustvo i utjecaj saobraćajnica, autocesta)		X					
	4. Urbanizacija (nekontrolisano širenje razvojnih područja, posebno u blizini istorijske zelene površine)			X				prostor oko parka za izgradnju
	5. Uništavanje (destruktivne aktivnosti korisnika)			X				vrtно-арhитектонски елементи
UKUPAN STEPEN OPASNOSTI I NJIHOV UTJECAJ							5	
UKUPNA VRIJEDNOST ZELENE POVRŠINE (U_v=3A+3B-3C)							U_v= 59	
Analizu uradio: prof. dr Dino Hadžidervišagić							Datum analize: 28. 10. 2023.	

no ukloniti sprečavanjem ili ograničavanjem izgradnje u neposrednoj blizini Parka, te spriječiti destruktivne aktivnosti posjetilaca povećanjem policijskih patrola ili eventualnim video nadzorom. Najmanju opasnost za Park predstavlja poljoprivreda i industrija koji nisu evidentirani i imaju ocjenu 0.

S druge strane, najbolje ocijenjeni elementi prema *Stepenu očuvnosti historijskih elemenata prostornog uređenja* su: stara (historijska) stabla, prirodan raspored biljaka, te stambena arhitektura, svi sa ocjenom 4. Kriterij *Kulturne vrijednosti od potencijalne važnosti za turizam* što podrazumijeva odnose između uređenja zelene površine i drugih historijskih elemenata, događaja ili historijskih ličnosti je dobio ocjenu 4, a kao bitne razloge visoke vrijednosti navedenog kriterija treba izdvojiti posjete austrijskog cara Franje Josipa i nadvojvode Franca Ferdinanda, kao i ostatke rimskih iskopina (Kellner 1895; Mrazović 1895; Basler 1959; Krzović 2000; Mirnik 2016; Hadžidervišagić 2014; 2018). Navedeni kriteriji predstavljaju prednosti Banjskog parka Ilidža što povećava njegovu ukupnu historijsku vrijednost.

CONCLUSIONS – Zaključci

Banjski park Ilidža kod Sarajeva je jedan od najstarijih parkova u Bosni i Hercegovini, te vrijedan kulturno-historijski objekt koji je nedovoljno istražen i valoriziran kao parkovsko naslijeđe, tj. parkovska baština. Burni historijski događaji i promjene u državnom uređenju Bosne i Hercegovine imale su svoju refleksiju na uređenje i oblikovanje parkovskih sadržaja unutar Banjskog parka Ilidža. Provedena istraživanja primjenom metode analize i valorizacije historijskih vrijednosti u historijski uređenim zelenim površinama su rezultirala sagledavanjem potpunijeg stanja, nastanka, razvoja, zaštite i unapređenja izvornosti Parka, kao i njegove usklađenosti sa savremenim trendovima očuvanja parkovske baštine u svrhu očuvanja historijski prepoznatljive slike Parka, a time i Ilidže.

Valorizacijom historijskih vrijednosti utvrđeno je da Banjski park ima očuvane vrijednosti, ali mu prijete opasnost od propadanja. U cilju revalorizacije istraživanih vrijednosti neophodno je poboljšati pojedine istraživačke elemente koji iziskuju provođenje određenih mjera unapređenja. Analizom segmenta *Historijske vrijednosti* uočeno je da elementi vodenog sistema, oblika terena i vrtne arhitekture i mobilijara u najvećoj mjeri umanjuju vrijednost ovog kriterija, stoga bi se analizom obimne arhivsko-dokumentacione građe i vraćanjem izvornosti ovih elemenata u mnogome unaprijedili procesi revitalizacije.

U analizi *Prirodne i ekološke vrijednosti* kao najslabiji elementi koji degradiraju ove vrijednosti, javljaju se: nepostojanje stabala koji su prirodni spomenici i opće zdravstveno stanje drveća. Također, i ovdje se uočava dovoljno prostora za unapređenje postojećeg stanja, a koje bi moglo dovesti do poboljšanja valorizacije vrijednosti Parka u budućnosti.

Kao direktni faktori koji umanjuju historijske vrijednosti ovog parkovskog naslijeđa, u analizi *Opasnosti i njihov utjecaj* konstatirani su: urbanizacija, tj. nekontrolirano širenje razvojnih područja u blizini Parka i uništavanje odnosno destruktivne aktivnosti korisnika.

Uporednom analizom prikupljene arhivske dokumentacije i trenutnog stanja Banjskog parka Ilidža, a u cilju unapređenja kulturno-historijske vrijednosti, neophodno je vratiti neke izvorne elemente Parka: cvjetni parter, Mattonijev paviljon, Ružičnjak, stare parkovske staze, klupe za sjedenje i korpe za otpatke.

U odnosu na domaću zakonsku regulativu, trenutni status Banjskog parka Ilidža je definiran *Zakonom o proglašenju Spomenika prirode "Vrelo Bosne"* kojim je klasificiran u drugu zaštićenu zonu III kategorije zaštićenog područja – Spomenik prirode. Provedenim istraživanjima je utvrđena neophodnost višeg nivoa zaštite i to kao kulturnog dobra 2. kategorije zaštite od velikog značaja za građane i narode Bosne i Hercegovine. Nedovoljno jasna definiranost historijskog parka u *Zakonu o zaštiti kulturne baštine Kantona Sarajevo* iziskuje doradu postojeće zakonske legislative. Zaštita i obnova parkovske baštine mora biti usklađena i sa određenim međunarodnim poveljama, konvencijama i preporukama, od kojih mnoge, nažalost, nisu verificirane od strane naše države.

Zaštita i obnova Banjskog parka treba se odnositi na sve sadržajne parkovske elemente, stilske karakteristike, florističke i parkovsko-arhitektonske sadržaje, a u cilju očuvanja i vraćanja izvornosti i ambijentalne uobličivosti parkovskih površina. U tom smislu neophodno je istražiti svu dostupnu arhivsko-dokumentacionu građu i odabrati odgovarajuću metodologiju obnove i zaštite, a što je u skladu sa domaćim i međunarodnim propisima koji se odnose na upravljanje parkovskom baštinom.

REFERENCES – Literatura

- Basler, Đ. (1959). Ruševine zgrada iz rimskog doba na Ilidži kao konzervatorski problem, *Naše starine* VI, Sarajevo, str. 167-172.
- Bašić, N.; Hadžidervišagić, D.; Hadžić, S. (2019). Inventarizacija dendroflora Banjskog parka Ilidža kod Sarajeva, *Naše šume, UŠIT FBiH, Godina XVII, Br. 56/57, Sarajevo, str. 79-89.*
- Gogolin, M. R.; J. Arszynska (2012). An attempt of mathematical validation of cultural heritage objects, In: B. Szymgin (Ed.), *Process of Valuation Used in Protection and Conservation of Cultural Heritage Objects and Sites.* Warszawa - Lublin: Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej, pp. 45-56.
- Hadžidervišagić, D. (2018). Pejzažno-arhitektonska i istorijska analiza Banjskog parka Ilidža kod Sarajeva – koncept razvoja, *Doktorska disertacija, Šumarski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.*
- Hadžidervišagić, D. (2014). Analiza historijskog razvoja Banjskog parka Ilidža – Sarajevo, *Naše šume, UŠIT FBiH i HŠD, God. XIII, Br. 36-37, Sarajevo, str. 38-44.*
- Hadžidervišagić, D.; Čabaravdić, A. (2021). Važnost i strukturna raznolikost stabala u povijesnom parku, *Šumarski list, Hrvatsko šumarsko društvo, Godina CXLV, Br. 3-4, Zagreb, str. 117-125.*
<https://doi.org/10.31298/sl.145.3-4.1>
- Hadžidervišagić, D.; Avdić, J. (2020). Način i učestalost korištenja parkovske baštine na primjeru Banjskog parka Ilidža, *Radovi Šumarskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Volume 50, Issue 2, Sarajevo, str. 39-48.*
<https://doi.org/10.54652/rsf.2020.v50.i2.347>
- Hadžidervišagić, D.; Krstić, P. (2020). Analiza i valorizacija dekorativno-estetskog i zdravstvenog stanja drveća Banjskog parka Ilidža, *Naše šume, UŠIT FBiH, Godina XVIII, Br. 60/61, Sarajevo, str. 57-68.*
- Hadžidervišagić, D.; Krstić, P. (2019). Analiza i obnova vrtno-arhitektonskih elemenata Banjskog parka Ilidža kod Sarajeva, *Naše šume, UŠIT FBiH, Godina XVII, Br. 56/57, Sarajevo, str. 69-78.*
- Halbrooks, M. C. (2005). *The English Garden at Stan Hywet Hall and Gardens: Interpretation, Analysis, and Documentation of a Historic Garden Restoration,* HortTechnology, American Society for Horticultural Science, Vol. 15, No. 2, Alexandria, pp. 196-213.
- İpekoğlu, B. (2006). An architectural evaluation method for conservation of traditional dwellings, *Building and Environment, 41 (3), pp. 386-394.*
- Kellner, I. (1895). Rimski gragjevni ostanci u Ilidžama kod Sarajeva, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, god. 7, knjiga 2, Sarajevo, str. 161-198.*
- Krzović, I. (2000). Ilidža između Sarajeva i Beča, *Ilidža – Monografija, Sarajevo.*
- Kulenović, M. (1960). Postanak javnih parkova u Sarajevu, *Hortikultura, God. 6, Br. 2, Zagreb, str. 3-9.*
- Ljujić–Mijatović, T.; Avdić, J. (2002). Vrednovanje bioloških i estetskih determinanti u sklopu rekonstrukcije povijesnog parka Ilidža, *Radovi Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, God. XLVII, Br. 51, Sarajevo, str. 135-146.*
- Milinović, V. (1999). *Povijest pejzažne arhitekture, Skripta, Šumarski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.*
- Mirnik, I. (2016). Apartman nadvojvode Franje Ferdinanda i vojvotkinje Sofije Hohenberške na Ilidži, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol. 58, No. 1, Zagreb, str. 135-146.*
- Mitkowska, A. (2012). The thoughts on historic green space arrangements valuation for their protection and conservation, In: B. Szymgin (Ed.), *Process of Valuation Used in Protection and Conservation of Cultural Heritage Objects and Sites.* Warszawa – Lublin, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Fundacja Politechniki Lubelskiej, pp. 121-133.
- Mrazović, M. (1895). Ilidža i okolina joj, časopis “Nada”, *God. I, Br. 9, Sarajevo, str. 163-166.*
- Obad Šćitaroci, M. (1992). *Hrvatska parkovna baština – zaštita i obnova, Školska knjiga, Zagreb.*
- Obad Šćitaroci, M. (1988). Perivoj Lipik – Povijesni pregled, valorizacija i obnova, *Šumarski list, God. CXII, Br. 1-2, Zagreb, str. 37-50.*
- Savin, B. (2015). *Suvremene metode zaštite urbanog krajolika: osnova za integralno planiranje, primjer grada Dubrovnika, Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog naslijeđa, HERU, Zbornik radova, Zagreb, str. 78-83.*

Szilágyi, K. (2001). The History of the Gödöllő Palace Park – The Criteria of Restoration, In: Balogh Ormos Ilona, Alföldy Gábor (szerk.) Royal and Principal Gardens in Hungary: Eszterháza, Gödöllő, Keszthely and Visegrád: Királyi és hercegei kertek Magyarországon, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet - Mágus Kiadó, Budapest, pp. 85-102.

Walerzak, M. (2014). An Analysis and Assessment of the State of Conservation of Historic Values in Historic Garden and Park Estates, Technical Transactions Archi-

ecture, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 5-A (10), Krakow, pp. 113-122.

Walerzak, M.; Swierk, D.; Krzyzaniak, M.; Urbanski, P. (2015). A Method of Analysis and Valorisation of Historic Green Space Arrangements in Rural Areas in Poland, Bulgarian Journal of Agricultural Science, Agricultural Academy, Vol. 21, No. 3, Sofia, pp. 507-516.

Zakon o proglašenju Spomenika prirode "Vrelo Bosne", ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 16/06).

SUMMARY

Modern urban approaches strive towards a more correct organization of space for meeting the needs of people. In this sense, the preservation of the park heritage, i.e. the cultural and historical heritage, is of particular interest to both the local population and the broader community. The Spa Park Ilidža near Sarajevo is one of the oldest parks in Bosnia and Herzegovina, according to its origin, development and its cultural and historical significance.

The historical valorization of the Spa Park Ilidža covered the analysis of a number of parameters, which is a prerequisite for every renewal and protection. There is no unique model of evaluation, but different methods of valorisation of park surfaces are used. The conducted valorization included the evaluation of three segments: historical values, natural and ecological values, as well as potential dangers for their damage, which is based on extensive evaluation tables. Based on the analysis of the historical values of green areas, the park facilities within the Ilidža Spa Park were valued with a total of 59 points. The obtained results determined that this green area belongs to the category of areas that are close to deterioration and with sufficiently preserved values (41-60 points). According to the categorization, the park is sufficiently preserved with recognizable elements and structure, as well as the whole composition, and as such requires the implementation of measures for its full revalorization.

The management and reconstruction of the Spa Park should be connected with the development of clear legal regulations, backed by expert studies on the historical development of the park. Protection and restoration should be related to all park elements, conceptual organization, stylistic characteristics, floral and architectural contents of the park, which leads to the restoration of its authenticity and ambience, and in accordance with archival documentation and equitable methodology of reconstruction, facilitating the process of revalorization of space.

Received: 22 January 2024; **Accepted:** 3 March 2024; **Published:** 15 May 2024

Funding: This research received no external funding.

Conflicts of Interest: The authors declare no conflict of interest.

© 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).